

EPLÉNYI KATA

A kisebbségkutatás ABC-je

Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel, 2005.

A rendszerváltást követően Magyarországon is egyre többen kezdtek foglalkozni a nemzeti kisebbségek kérdésével. A folyamat következményeként napjainkra a kisebbségek tanulmányozása már önálló kutatási területté nőtte ki magát. Ezt bizonyítja a kisebbségkutatás „intézményesülési folyamata” a kilencvenes évek folyamán. (1990-ben megalakult a Határon Túli Magyarok Hivatala, ezt követően létrejött a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. 1999-ben a Teleki László Intézetben belül megalakult a Közép-európai Tanulmányok Központja, amely kitüntetett figyelmet szentel a régió nemzeti kisebbségeinek, illetve 2001. január 1.-étől a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Műhelye már önálló akadémiai kutatóintézetként – Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – működik tovább.) A recenzált kötet akár ezen intézményesülési folyamat egy következő állomásának bizonyítékaként is szolgálhat. Az elmúlt években egyre több egyetemen, felsőoktatási intézményben jelent meg a nemzeti kisebbségek kérdésének vizsgálata új, önálló tárgyként, tárgycsoportként, vagy szakirányként, amely a kisebbségkutatás, mint önálló tudományág „újabb sikerének” tekinthető. Ezért szükségessé vált egy olyan szöveggyűjtemény összeállítása, amely a nemzeti kisebbségek iránt érdeklődő egyetemistáknak, kutatóknak a kisebbségkutatásról egy átfogó, alapvető ismeretanyagot nyújt. A tanulmánykötet nem specializálódik a kisebbségkutatás egy részterületére – így a kisebbségi intézményrendszerek vizsgálatára, a kisebbségi pártok politikájára, akár a nemzeti identitás elemzésére vagy csupán egy kisebbség történetének bemutatására –, mint a Magyarországon eddig

megjelent kötetek többsége, hanem összefüggésében tárgyalja a nemzeti kisebbségekkel és az etnikai csoportokkal kapcsolatos kérdéseket. A kötet átfogó ismeretanyagot ad a kisebbségkutatás elméleti hátteréről, különböző tudományos iskolák eltérő álláspontjairól és a kisebbségkutatás eredményeiről a legismertebb külföldi, hazai illetve határon túli politológusok, szociológusok, történészek és jogászok tollából. A szöveggyűjtemény tehát a maga nemében egyedinek és úttörőnek számít, továbbá kitűnő oktatási és kutatói segédanyag is egyben, mind egyetemi, mind pedig a doktori munkák során. A szöveggyűjtemény jelenőségét növeli a kötet végén található bibliográfia, amely a kisebbségkutatás nemzetközi és hazai szakirodalmából közel 700 írást ajánl az olvasó figyelmébe.

A szöveggyűjtemény logikailag jól elkülöníthető fejezetekre tagolódik, egy-egy fejezet pedig négy-öt tanulmányt tartalmaz. A fejezeteken belül nemcsak normatív (politikai filozófiai és jogelméleti) megközelítések bemutatása, hanem empirikus (szociológiai, antropológia és történeti) kutatások eredményei is helyet kaptak. A normatív megközelítések a kisebbségi lét különböző kérdéseire, problémáira keresik választ, az esettanulmányok pedig segítenek megérteni és ábrázolni a kisebbségek törekvéseit és a kisebbségi lét nehézségeit. A tanulmányok fejezeteken belül kialakított sorrendje is – amely igen átgondolt szerkesztést feltételez – tanúskodik arról, hogy a szerzők e kötetet oktatási segédanyagként szánták.

A kötet első, csupán elméleti kérdésekkel foglalkozó fejezete *Nemzet és állam – nemzet és kisebbség* címet viseli, és a címben szereplő fogalmak összetett viszonyrendszerét vizsgálja. A fejezetben elsőként – talán nem véletlenül – a multikulturalizmus napjaink talán legismertebb politikai filozófusának *Will Kymlická*nak és *Christine Straehlen*nek írását olvashatjuk. A szerzőpáros írásában kiáll a nemzet fontossága mellett („a nemzet olyan ’elem’, amely a demokratikus államok motorja”), és állítja, hogy az igazságosság, a demokrácia és az egyéni autonómia a nemzetállamban valósítható meg a legjobban. Ezt követően a nacionalizmus két típusa – nemzetállami és kisebbségi nacionalizmus – között fennálló konfliktusokat, problémás felületeket mutatják be. Azzal érvelnek, hogy ha a többségnek joga van a nemzeti identitáshoz, ugyanúgy joga van ahhoz a kisebbségnek is. Tehát az ideális nemzetépítő politika nem támadhatná a kisebbség identitását, és nem is kerülhetne a kétféle nacionalizmus ellentétbe egymással. Mivel napjainkban ez többségében mégis így van, úgy vélik, helyettesíteni kéne

a nemzetekre és nemzetállamokra összpontosító képet egy kozmopolitább elképzeléssel. Ez a megoldás a „többnemzetiségű föderalizmus” (Spanyolország, Belgium, Nagy-Britannia) létrejötte lehetne. Tehát az állam alatti (kisebbségi) és az állami szint mellett létre kellene hozni a transznacionális intézményi szintet, amely megvédhetné a nemzetállamot a kisebbségi nacionalizmus, a kisebbséget pedig a nemzetállam fenyegetésétől. *Michael Keating* írása az új, XX. századi nacionalizmusról és a posztszuverén világrendről hasonló végkövetkeztetésre jut, mint *Kymlickáké* írása, miszerint fontolóra kell venni a többnemzetiségű társadalom kialakítását a megosztott szuverenitásra épülő új politikai rendben.

Az első fejezet harmadik, *Kis János* tollából származó írása már csak Magyarországra és a liberális nacionalizmusra összpontosít. A *Túl a nemzetállamon* című értekezés a magyar liberálisok azon gondjára szeretne megoldást találni, hogy hogyan egyeztethető össze a liberális eszme a nemzeti kérdéssel, illetve, hogy hogyan oldható fel e két fogalom között feszülő látszólagos ellentét.

Losoncz Alpár írása már inkább csak a kisebbségi lét vizsgálatára összpontosít, de még nem szakad el teljesen a 'kisebbség versus nemzetállam' összefüggéstől. A fejezetben utolsóként *Rogers Brubaker* Csoport nélküli etnicitás című tanulmánya kapott helyet. Az írás talán jobban illett volna a szöveggyűjtemény második fejezetébe, ahol a tanulmányok az etnicitás fogalmához kapcsolódnak, de átvezető passzusként is megállja a helyét.

A kötet második fejezete (*Interetnikus kapcsolatok – szociológiai és antropológiai megközelítések*) a kisebbségeket már nem, mint a nemzetállam része, hanem mint önálló (etnikai) csoportosulás vizsgálja. A fejezet első két, külföldi szerző tollából származó tanulmánya az etnicitás fogalmát és az etnikai hovatartozást elemzik bővebben. *Richard Jenkins* Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizálás és hatalom című írása szeretne hozzájárulni az etnicitás fogalmáról folytatott szociálandropológiai diskurzushoz, és bizonyítani szeretné, hogy az etnicitás és identitás egymástól elválaszthatatlan. *Thomas Hylland Eriksen* tanulmánya az etnikai hovatartozás, másképpen szólva a Mi és Ők problémakörét járja körül. Ez az értekezés már antropológiai kutatások eredményeivel támasztja alá feltevéseit. A tanulmány végkövetkeztetése, hogy az interetnikai kapcsolatok nem feltétlenül konfliktusosak. Másképpen fogalmazva a 'Mi és Ők' kapcsolat magában foglalja ugyan a dichotomizáció alapjait, de a megfelelő kommunikáció és az egymás kölcsönös elismerése létrehoz-

hatja a 'Mi és Ti' kapcsolatot, azaz az interetnikai diskurzust, a békés egymás mellett élést, vagyis a komplementarizációt.

Az elméleti fejezetek után a gyakorlati megközelítés kerül előtérbe. Szarka László írása a közép-európai kisebbségek tipológiai besorolásáról alapvető ismeretanyagnak számít a leendő kisebbségkutatók számára. A fejezet végén végül két – a felvidéki és az erdélyi magyarság körében végzett vizsgálatok alapján készült – esettanulmány mutatja be a közép-európai *interetnikus kapcsolatokat*. Mind a *Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária* szerzőhármás által készített erdélyi, mind pedig a *Gyurgyik László* által készített felvidéki tanulmány – nem szándékosan, de – cáfolni kénytelen Eriksen elképzelését, miszerint van lehetőség békés egymás mellett élésre. Az első tanulmány szerint fellelhető ugyan hasonlóság a román és a magyar népesség között, de az interetnikus kapcsolatokat érintő kutatás végeredménye sajnos nem a harmonikus együttélés irányába mutat. A Szlovákiában élő magyarság esetében pedig a magyar lakosság az asszimiláció útját kénytelen választani a békés egymás mellett élés ellenében.

A szöveggyűjtemény harmadik fejezete a *Nemzeti és etnikai konfliktusok*. A fejezet csak két tanulmányból áll, de így is teljes körűen átfogja a címben foglaltakat. *Salat Levente* az interetnikus kapcsolatok elméleti háttérének rövid felvázolása után, az interetnikus konfliktusok okait kereső magyarázó-elméleteket mutatja be. A kötet leghosszabb tanulmányából öt külföldi szerző, illetve szerzőpáros álláspontját és magyarázó-modelljét ismerhetjük meg. Az első elképzelés eszmetörténeti, illetve modernizációs okokkal magyarázza a konfliktusok kirobbanását. A második magyarázat egy összetettebb képet vázol elénk, bizonyítva ezzel a jelenség komplexitásának mértékét. A szerzőpáros modelljében hét jól elkülöníthető tényező egyidejű vizsgálatát javasolja annak érdekében, hogy valós magyarázat születhessen egy konfliktus okainak vizsgálatakor. Hangsúlyozzák, hogy soha sem lehet csupán egy vagy két tényezővel, okkal magyarázni egy konfliktust. A harmadik magyarázat már pszichológiai irányultságot ölt. Ugyan ez a modell is érvel a mellett, hogy a konfliktusok genezisének okait nem lehet egyetlen tényezővel magyarázni, de végső soron a legfontosabb oknak a bizonytalan jövővel kapcsolatos közösségi félelmeket tartják. A negyedik elképzelés strukturális és funkcionális okokkal magyarázza a konfliktusok kirobbanását, és a másodikhoz hasonlóan összetettebb vizsgálatot tart fontosnak. Salat végül egy operacionális elképzelést mutat be az olvasónak, amelynek lényege, hogy az adott országban a többség és a kisebbség etnopolitikai opcióinak

különbsége, illetve az azok közötti eltérések, távolság komoly konfliktuspotenciált hordoz magában. Tehát a többség nemzet- és államépítő stratégiája komoly befolyással bír a konfliktusok kirobbanásakor. Az írás arra a végkövetkeztetésre jut, hogy csupán a különböző elméletek összegyűrése szolgálhat általános modellként az interetnikus konfliktusok megmagyarázásában. A fejezet második tanulmánya, *John McGarry és Brendan O’Leary* írás nem a konfliktusok okait, hanem már a kialakult konfliktusok esetleges megoldási modelljeit, a rendezés lehetőségeit mutatja be. A szerzőpáros kidolgozta az interetnikus konfliktusok rendezésnek makropolitikai formáinak taxonómiáját, amely keretében nyolc ’megoldási lehetőséget’ ismertetnek.

A kötet negyedik – *Nemzeti jogok–kisebbségi jogok, nemzetközi szabályozás* – fejezete a nemzethez kötődő jogokat, a kisebbségi jogok jellegét és e jogok nemzetközi és közösségi szabályozását tárgyalja. Ez a fejezet is tükrözi a kötet átgondolt felépítését.

Öllös László igen hosszú tanulmánya általános, elméleti fejtegetéseket tartalmaz. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy nemzeti kisebbségek nemzeti vonatkozású jogai emberi jogok-e, vagy sem. Ezt követően *Felföldi Enikő* tanulmánya már kisebb témát ölel fel, a kisebbségek kulturális és nyelvi jogait vizsgálja. Az elengedhetetlen fogalom-meghatározások után a kulturális jogokat az emberi jogok általános rendszerén belül helyezi a szerző, majd ezt követően a kulturális és oktatási jogok, illetve a kisebbségi jogok közötti viszonyrendszert vizsgálja. Végül ismerteti a (főleg európai központú) nemzetközi szervezetek által elfogadott legfontosabb olyan nemzetközi szerződéseket, okmányokat, kártákat és nyilatkozatokat, amelyek a kulturális jogok védelmén keresztül a nemzeti kisebbségek védelmében is fontos szerepet játszhatnak. Ezt követően ismét szűkül a vizsgált terület: *Vizi Balázs* tanulmánya az Európai Unióban előforduló kisebbségi nyelvek jogi helyzetét ismerteti, *Gyertyánfy András* írása pedig az Európai Unió etnikai kisebbségekre vonatkozó joganyagát mutatja be. Vizi Balázs tanulmányában megtalálhatók az Európai intézmények kisebbségi nyelvekre vonatkozó határozatai. A lista igen hosszú, de az igazsághoz hozzátartozik, hogy ez a joganyag nem része az európai közösségi jognak, tehát nem kikényszerítő erejű. Reménykedhetünk csupán, hogy az Európai Alkotmány előrelépést jelenthet majd a kisebbségi jogok elismerése területén, ám a politikai fejlemények inkább pesszimizmusra adnak okot. Gyertyánfy listája azonban sokkal rövidebb, hiszen – mint

ahogy azt megtudhatjuk – az Európai Uniónak nem létezik „kisebbségi politikája”, így egyelőre csak a diszkrimináció-ellenes politika nyújthat támogatást az etnikai kisebbségek számára.

A szöveggyűjtemény ötödik fejezete az *Önrendelkezés és autonómia – autonómia-modellek* a címben szereplő fogalmakkal, azok elméleti háttérével foglalkozik. *Benjamin Neuberger* tanulmánya a nemzeti önrendelkezés elvének történeti kialakulását, és ellentételes értelmezéseit mutatja be. Az önrendelkezés elve gyakran ütközik és ütközött más nemzetközi normákkal, ezért bele kell törődni, hogy az önrendelkezés alkalmazását illetően is létezik *kettős mérce*. Neuberger szerint azonban van lehetőség az igazságos elbánásra, mégpedig ha feladjuk a szűk regionális megközelítést, és a kisebbségi problémákat egyetemes és összehasonlító perspektívában vizsgáljuk. *Georg Brunner és Herbert Küpper* írása az önrendelkezésből „elméletileg” levezethető *autonómia*-fogalommal foglalkozik. A tanulmány előbb ismerteti a kisebbségi jogok hierarchiáját, csúcán az autonómiával, majd a különböző autonómatípusokat – területi és személyi – mutatja be, azok előnyeivel, hátrányaival és az egyes fajták megvalósíthatósági feltételével. A tanulmány végén pedig a nemzetállamok számára készített „modellválasztási recept” található.

A fejezet második két tanulmánya ismét konkrét eseteket mutat be. *Daniele Conversi* az 1978-as spanyol átmenetről és *Vizi Balázs* a lapp parlamentekről írt tanulmánya is bizonyítja, hogy a nyugaton megvalósult pozitív modellek ugyancsak egy hosszú és konfliktusos folyamat eredményeként születtek meg. Ennek szellemében az az üzenet olvasható ki a sorok közül, hogy igaz hogy a nyugat-európai és kelet-európai kisebbségi konfliktusok nem teljesen állíthatók párhuzamba egymással, és a nyugati megoldási modellek sem másolhatók le, mégis van okunk az optimizmusra Európának ebben a keleti szegletében is.

A kötet ötödik fejezetével lezárult a szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekkel és etnikai csoportokkal kapcsolatos általános elméleti kérdéseinek tárgyalása. Az eddigiekben mind az öt fejezet egy újabb kisebbségeket érintő elméleti területtel foglalkozott, végül pedig eljutottunk a kisebbségi kérdés ideális megoldásához, az autonómiához. A következő két fejezet tulajdonképpen önmagában már esettanulmánynak tekinthető, hiszen a magyarországi kisebbségek és a határon túli magyarság helyzetével foglalkozik.

A kötet hatodik fejezete a *A kisebbségi kérdés Magyarországon* címet viseli. *Eiler Ferenc* tanulmánya a magyarországi kisebbségi törvényt, és az annak

értelmében létrejött kisebbségi önkormányzati rendszert mutatja be. Az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény nemzetközi szinten is igen jó elismerést kapott. A törvény célja, hogy megerősítse a kisebbségi közösségek csoporttudatát, és megállítsa az asszimiláció folyamatát. Az írás végén azonban kiderül, hogy napjainkra ez az önkormányzati rendszer mindenképpen módosításra szorul. Az aktuális fejleményeket *Majtényi Balázs* tanulmánya mutatja be. Majtényi írása már árnyalja az előző tanulmányban olvasottakat, hiszen több, a kisebbségi törvény és magyar elképzelések ellenében megfogalmazott vád is helyet kap a tanulmányban. Igen részletesen olvashatunk a kisebbségi törvény módosításáról, illetve a hozzá kapcsolódó alkotmányos vitáról. Az összegzésben a szerző igen komolyan megkérdőjelezi a törvénymódosítás sikerét, véleménye szerint a reform az önkormányzati választások körüli problémákat sem oldotta meg, és nem reagált az uniós csatlakozás okozta új kihívásokra sem. Ezt követően *Dupcsik Csaba* esettanulmányból megismerhetjük a cigányságvizsgálatok különböző megközelítéseit és a magyar társadalomban élő cigányságról kialakult képet. *Vékás János* tanulmányából pedig a Magyarország nemzeti és etnikai kisebbségeinek számbeli alakulását ismerhetjük meg a trianoni békeszerződést követően napjainkig.

A kötet utolsó, hetedik *Magyarország és a határon túli magyarok* című fejezete pedig elsősorban az anyaország és a határon túli magyarság kapcsolatával foglalkozik, illetve egyéb közép-európai országok és azok határon túli kisebbségeivel. *Bárdi Nándor* tanulmánya röviden bemutatja a trianoni békeszerződést követő évtizedek „határon túli politikáját”, részletesebben pedig a rendszerváltást követő magyar kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténetét. A tanulmány második részében a komoly vitát indukált státustörvény által felvetett dilemmákról olvashatunk. *Bárdi Nándor* az írása végén megfogalmazza azt az igen szomorú igazságot, – ami miatt tulajdonképpen nem tud előbbre lépni a határon túli magyar politika –, hogy minden a határon túli magyarságot érintő döntő kérdésekben a politikai és nem pedig a szakmai tudás a döntő, másképpen megfogalmazva a határon túli magyarság ügye alárendelt szerepben van a mindenkori anyaországi kormányzat politika akaratának. *Kántor Zoltán* írása a státustörvénnyel foglalkozik, és ezzel kiegészíti *Bárdi Nándor* tanulmányának második felét. Részletesen olvashatunk a törvény előzményeiről, a megalkotást vezérelő elképzelésekről, az előkészítés folyamatáról és a MÁÉRT törvényalkotásban betöltött szerepéről. A tanulmányban igen sok különböző véle-

mény is helyet kap, amely segít abban, hogy árnyaltabb képet kaphassunk a státustörvény körül kialakult vitáról. A tanulmány végén egyre több újabb megválaszolatlan kérdés merül fel a szerzőben, jelezve azt, hogy a törvény módosításával egyre kevésbe felismerhető, milyen irányba is tart a magyar határon túli politika. A fejezet végén *Halász Iván* két tanulmánya olvasható (az egyiknek *Majtényi Balázs* a társszerzője), melyek csak közvetett módon kapcsolódnak a határon túli magyarsághoz, mégis így teszük teljessé a fejezetet és az egész kötetet. A két összehasonlító fejezet ismerteti a többi kelet-közép-európai ország határon túli politikáját (a különböző alkotmányok nyelvi-kulturális elemeit, és a környező országok státustörvényeit). Ezekben a fejezetekben igen sok, sajnos nem eléggé közismert kelet-közép európai politikai gyakorlat kap helyet, amelyeket sokkal inkább kellene hangoztatnia a magyar kisebbségkutatóknak, annak érdekében, hogy a sok köztudatban lévő, határon túli magyarságot érintő sztereotípiák, előítéletek és a hamisan gerjesztett félelmek eloszoljanak, és hogy a magyar közvélemény természetesen tudja kezelni a határon túli magyarságot érintő kérdéseket.

Kántor Zoltán és Majtényi Balázs szöveggyűjteménye teljesíti azokat a célokat, amelyeket szerzők a szöveggyűjtemény bevezetőjében megfogalmaznak. A kötet valóban kitűnő segédanyagot jelenthet, mind egyetemi oktatásban tanulók, mind pedig posztgraduális képzésben résztvevők számára. A mellékelt szakirodalmi jegyzék pedig nagyon jó térképnek bizonyul a kisebbségkutatás terjedésében, hiszen a témában szaktekin-télyeknek számító külföldi és magyar szerzők és releváns írásaik igen hosszú sorát tartalmazza. A könyvnek sikerült átfognia a kisebbségkutatás leglényegesebb területeit, és azokat mind elméleti, mind gyakorlati szempontból bemutatta az érdeklődők számára. A fejezetekben szereplő tanulmányok összeválogatása is sikeresnek bizonyult, hiszen az összes olyan elméleti probléma és hazai, illetve határon túli gyakorlati kérdéskör szerepel a tanulmánykötetben, amelyek napjainkban aktuálisak és megoldásra szorulnak. A bevezetőben leírt gondolatok illetve a kötet átgondolt szerkesztése is utal a szerzők téma iránti elkötelezettségére, ugyanakkor elfogultsággal, egyoldalúsággal nem vádolhatók, igen sokszor jelennek meg egymással ellentétes vélemények is. Ez az objektív témakezelés az, ami napjainkban sokszor hiányzik a kisebbségek és a határon túli magyarságot érintő kérdések vizsgálatánál. A kitűzött célok talán a kötet újszerűsége az, ami túlmutat, és ami miatt remélhetőleg igen széleskörű érdeklődésre tarthat számot.